

Бекмурзаева Гульжамал Койчубаевна,
тарых илимдеринин кандидаты, доцент,
Ош технологиялык университети,
E-mail: guljamal.bekmurzaeva@bk.ru

КЫРГЫЗ ЭЛИНИН МАМЛЕКЕТҮҮЛҮККӨ КАРАЙ КҮРӨШҮ

Макалада кыргыз элинин көз карандысыз өз алдынча мамлекет куруу үчүн болгон күрөштөрүнүн тарыхына анализ берүүгө аракет жасалды. Кыргыз эли байыркы доордон баштап эле көз карандысыздыкка умтулуп, адегенде келишим, мамиле түзүүгө аракет кылышкан, ага макул болбосо өз алдынча же башка элдер менен бир союзга биригип болсо да көз карандысыздыкка жетишүүгө далалаттанышкан. Тарыхый маалыматтарга таянсак кыргыздар кандай мамлекеттин курамында болбосун сөзсүз көз карандысыздыгын сактай алган. Бул макалада кыргыздардын XIX кылымда Россияга кошулушу жана XX кылымдын башындагы элдик боштондук кыймылы жана Улуу Октябрь революциясынын ишке ашырылышы менен Советтик кыргыз мамлекеттүүлүгүнө жетишүүгө болгон күрөшүнө баа берилди.

Ачыкч сөздөр: Революция, Туркстан, кыргыз эли, мамлекеттүүлүк, өкмөт, партия.

Бекмурзаева Гульжамал Койчубаевна,
кандидат исторических наук, доцент,
Ошский технологический университет

КЫРГЫЗСКОГО НАРОДА ЗА ГОСУДАРСТВЕННОСТЬ

В статье делается попытка проанализировать историю борьбы кыргызского народа за создание независимого государства. Кыргызы с древних времен стремились к независимости, в первую очередь, пытались договориться, если они не согласны с этим они добивались независимости, пусть и самостоятельно, либо в союзе с другими народами. Согласно историческим данным, кыргызы могли сохранить свою независимость в любом государстве. В статье рассматривается присоединение кыргызского народа к России в XIX веке и народно-освободительное движение в начале XX века и борьба за советскую кыргызскую государственность с осуществлением Великой Октябрьской революции.

Ключевые слова: Революция, Туркестан, кыргызский народ, государственность, власть, партия.

Bekmurzaeva Gulzhamal Koichubaeвна,
candidate of historical sciences, associate professor,
Osh Technological University

THE STRUGGLE OF THE KYRGYZ PEOPLE FOR STATEHOOD

The article attempts to analyze the history of the struggle of the Kyrgyz people for the creation of an independent state. Since ancient times, the Kyrgyz have strived for independence, first of all, they tried to negotiate, if they do not agree with this, they want to achieve independence, albeit independently, or in alliance with other peoples. According to historical data, the Kyrgyz could retain their independence in any state. The article examines the accession of the Kyrgyz people to Russia in the 19th century and the people's liberation

movement at the beginning of the 20th century and the struggle for the Soviet Kyrgyz statehood with the implementation of the Great October Revolution

Key words: Revolution, Turkestan, Kyrgyz people, statehood, power, party.

Киришүү. Кыргыз эли жүздөгөн жылдар бою күрөшүп, согушуп көз карандысыздыгын ар кандай мамлекеттин курамына кирген учурда да сактап келишкен. Бүгүнкү күндөгү суверендүүлүк элибизге көптөгөн белгилүү инсандарыбыздын ак эмгеги, тынымсыз күрөшүнүн жыйынтыгы десек жаңылбайбыз. Ошондуктан мамлекеттүүлүктү изилдөө актуалдуу болуп келген жана улана берет. Өткөн тарыхты билүү келечек муундарга ашыктык кылбастан, жетекчилерге да сабак болот.

Изилдөөнүн максаты. Кыргыз мамлекеттүүлүгүнүн түптөлүшү элибиздин тарыхындагы өзгөчө тарыхый жеңиш. Мына ошол мамлекеттүүлүктүн негизделиши, түптөлүшү элибиздин тынымсыз күрөшү аркылуу ишке ашырылган. Элибиздин тарыхый фактыларга бай күрөшүнүн тарыхын ачып берүү макалабыздын максатын түзүп турат.

Изилдөөнүн усулдары. Тарыхый изилдөөлөр сөзсүз тарыхый теребелдүүлүк, салыштырмалуулук, анализ жана синтез усулдары аркылуу иликтөөгө алынат андан сырткары социалогиялык, таанып билүүчүлүк, байкоо, индукция жана дедукция усулдары колдонулду.

Кыргыз эли Борбордук Азиядагы эң байыркы элдерден. Тарыхый маалыматтарга таянсак б.з.ч. 201-жылы «кыргыз эли» деген калк кытай тарыхый булактарында эскертилет. Мына ошол доордон баштап кыргыз эли өз алдынчалуулукка, өздүк мамлекеттүүлүккө умтулуп канчалаган согуштарды, кыргыздарды же жортуулдарды уюштурбады. Ал жөнүндө так статистикалык маалымат болбогондугу менен карт тарыхыбыз баарын далилдеп турат. Улуу согуштарда канча патриот атуулдарыбыз, улуу көсөмдөрүбүз, өз жанын курмандыкка сайып бир ууч кыргызды тарых беттеринен жок болуп кетүүсүнөн сактап, бирдиктүү аймактык бирдикке, мамлекеттик түзүлүшкө жетүүбүзгө аракет кылышкан. А бирок алар тарых барактарынын белгисиз беттеринде калып учурда изилдөөгө алынбастан изилденсе да өз баасын ала албай катылуу бойдон баратышат. Мамлекеттүүлүккө жетишүүгө ошол учурдагы тарыхый шарттар да өбөлгө түзгөн. Андагы белгилүү инсандардын да ролу жогору болот. Мамлекет болуп түзүлүп, андан ары өнүгүп кетишине коомдогу инсандын ролу анын калыптануу процессиндеги тарыхый фактылар, шарттар, коомдук аң сезим толугу менен таасир этет.

XIX кылымдын аягында Кыргызстандын Россияга кошулушу кыргыздардын мамлекеттүүлүккө умтулуусун бир аз басаңдаткан. Ошентсе да, кыргыздар бирдиктүү бир аймактык бирдикке биригишип, экономикалык-социалдык жактан жаңы көз караштар, товар жүгүртүү, жер иштетүү, отурукташуу сыяктуу процесстерди жүргүзө башташты. Бул процесстер кыргыздарды жаат-жаат, уруу-уруу болуп бөлүнүүдөн сактап, биригүүгө аз да болсо шарт түздү.

Жалпы Түркстан крайында анын ичинде Кыргызстандын аймагында колониалдык-согуштук режим өкүм сүргөн, бул кыргыздардын өз алдынча болуусуна тоскоолдуктарды түзүп турган. Ошентсе да элдин улуттук мамлекеттүүлүккө умтулуусу токтобостон, кайра падышалык саясаттын кысымынан саясаттын туура эмес жүргүзүлүшүнөн улам 1916-жыл кыргыз эли үчүн трагедияга алып келди.

И.Раззаков 1953-жылы Бүткүл союздук жана республикалык деңгээлдеги илимий конференция өткөрүп, анда 1916-жыл кыргыз элинин падышалык колониалдык саясатка болгон көтөрүлүшүн мүнөзү боюнча улуттук –боштондук кыймыл деп атаган.[2]

Ал эми бүгүнкү күндүн тарыхчылары 1916-жылдагы «үркүндү» «кыргын» деп жатышат. О. Каратаев: «1916-жылдагы «үркүн» чыныгы кыргын, «Кыргын» эмей эмне,

сегиз жүз миңден ашык кыргыз октон да, ачкачылыктан да кырылды. Аны дагы кантип атоого болот», - деп баа берди. (КТР «Доор аяны» 2007-жыл) Чын эле бул дагы кыргыздардын колониалдык саясатка каршы эркиндик, көз карандысыздык үчүн, өз алдынча мамлекеттүүлүккө болгон күрөшүнүн бир формасы эле.

1917-жылы февраль революциясы болуп өттү. Натыйжада кыргыз жеринде эч өзгөрүү болгон жок. Баягы түзүлүш, бийлик күчөсө күч алды, басаңдабады. Үркүндөн качкан кыргыздар үчүн деле дегеле түштүк кыргыздар үчүн деле жашоо шартта өзгөрүү болгон жок. Кайрадан 1917-жылдын 17-мартында атайын токтом менен колониалдык режимди жактаган, падышалык бардык закондорду бекемдеген. Ал эми 1917-жылдын 19-апрелинде 1916-жылдагы кыргыз качкындарды Нарындын тоолуу райондоруна да, өз тулуп өскөн айылдарына да жайгашууга уруксат бербөө жөнүндөгү убактылуу өкмөттүн жаңы токтому чыкты.[2] Бул кыргыздарды геноцидге карай алып бараткан убактылуу өкмөттүн чечимдеринин бири эле. Бирок 1916-жылдагы көтөрүлүштөн, 1917-жылдагы февраль революциясынан кийин коомдук аң сезимде, психологияда өзгөрүүлөр жүрдү. Алар ар түрдүү саясий партиялардын, уюмдардын түзүлүшү менен коштолгон. М: «Шуро-Исламия», «Туран», «Алаш», «Букара» ж.б.у.с. Февраль революциясынан кийин эле өздүк укуктарын талап кылуу, мамлекет түзүү үчүн уюмдарды түзүү бул ошол учурдан туруп караган алдыңкы радикалдуу, светик көрүнүш болуп саналат.

Кыргыз элинин өздүк мамлекеттүүлүккө болгон умтулуулары күч ала баштады. Ал түндүк, түштүк же батыш чыгыш деп бөлүнбөстөн, мамлекеттүүлүккө, өздүк укук жана милдеттерге акылы жеткен ар бир кыргыз атуулу өз алдынча же стихиялуу аракеттерди жүргүзө башташкан. Аларга кыргыз элинин татыктуу патриот уулдары: Баялы Исакеев, Абдыкадыр Орозбеков, Абдыкерим Сыдыков, Юсуп Абдырахманов, Иманалы Айдарбеков жана башкаларды кошсок болот. Бирок алар административдик-командалык системанын күч алган, инсандын керт башына сыйынуучулук доордун кара шамалына туш болуп «репрессияланып», эмгектери эске алынбай ал турсун алардын атын алып жүрүүдөн өз балдары, бир туугандары корккон заманда жашап өтүшүп, кыргыз мамлекетинин жер үстүндө куралып, сакталынып калышына зор салым кошушкан.

Октябрь революциясынын жеңиши бей-бечараларды, азган - тозгондорду, батрак – мардикерлерди чексиз кубандырган. 1916-жылы үркүп Кытайга качкандар үчүн, жерсиз батрактар үчүн 1917-жылдын ноябрынан баштап, «Жер жөнүндөгү», «Тынчтык жөнүндөгү» закондорду кабыл ала баштаган.

1917-жылдын 25-26- октябрында советтердин бүткүл Россиялык экинчи съездинде «жумушчу дыйкандарга жана солдаттарга болгон кайрылуусунда» бардык бийликтин советтерге өткөндүгүн жарыялайт. Советтер болсо Россияда жашап жаткан улуттардын жана элдердин укугун өзүн-өзү аныктоосун камсыз кылат деп белгилеген.[2]

Ал эми «Тынчтык жөнүндөгү» декретинде өз алдынча мамлекеттүүлүккө жетишип чыгып кеткенге чейинки бардык улуттардын укуктары коргоолору тууралуу билдирет.[1]

«Россия элдеринин укуктары жөнүндөгү декларацияда» болсо улут маселесинин чечилишин төмөндөгүдөй закондук актылар менен бекемдейт:

1. Россия элдеринин теңдиги жана суверендүүлүгү
2. Россия элдеринин өз алдынча мамлекет түзүп чыгууга укуктуулугу.
3. Бардык улуттук-диний ырым-жырымдардын кыскартылышы.
4. Россиянын аймагында жашап жаткан улуттук азчылыктардын жана этнографиялык тайпалардын эркин өнүгүүсү тууралуу болгон.

Бул декларациянын негизинде 1917-жылдын 20-ноябрында «Бүткүл чыгыштын жана Россиянын мусулман эмгекчилерине кайрылуу» кабыл алган. Бул кайрылуу боюнча мурдагы бардык эзилген элдер эркин деп жарыяланган, алардын өз жашоосун

өзү түзүү укуктарына ээ болу менен алар мамлекеттин коргоосуна алынган, совет бийлиги бул элдердин ишенимдерине, үрп-адаттарына каршылык көрсөтпөөлөрү же мүмкүнчүлүк түзүлгөндүгү жарыяланган.[2]

Бул документтердин кабыл алышы тууралуу Россиянын чет жакаларына үгүт-насаат иштери жүргүзүлгөн. Бул убадаларга сабатсыз, турмуштан кыйналган, эзилген элдин айрымдары кубанып кабыл алып, жанын аябай ага кызмат кылса, айрымдары тоо-ташка бекинип, өз элин душман көрүп, түрдүү кыймылдарды уюштурушту. Коммунисттик партия бизди өз баласындай асырайт, сатпайт деп ырга айланган совет өкмөтү кубанып кабыл алганга да, душмандык кылганга да бирдей эле чара кабыл алды. Башкача айтканда убакыттан ган айырма болбосо басмачы корбашылар да, жанын, өмүрүн совет бийлигине арнагандар да бирдей эле өлтүрүлдү. Бул тарыхый окуяларды анализдеп жатып, бир нерсеге толук ынанууга туура келет. Ал совет мамлекети түптөлүп жаткандан баштап шовинизмдин күчтүү болгондугу басмачыларды өз тууганы, өз элинин уулдары менен жок кылды, б.а бир элди – элге бир улутту улутка душман көрсөттү. Натыйжада совет бийлиги түзүлдү. Ал эми кыргыз жана башка кыргыз сыяктуу элдер өз алдынча мамлекеттүүлүккө жетишкени менен жогорудагы убадалардын канча пайызы аткарылды. Жок дегенде элдин алдыңкы уулдарын, патриот инсандарын болбогон себептер менен жок кылынды. Кыргыз эли андай уулдардын нечендегендеринен айрылды. Мына ушундай учурунда баркталбаган кыргыз атуулдарын актоо да жоктоо да, изилдөө да учурдун талабы. Демократиянын, эгемендүүлүктүн шарапаты менен эч кимден коркпой - үркпөй изилдеп, мамлекет тарабынан бир аз көңүл бурулуп, көзү өтүп кетсе да тарыхый инсандарына «Эл баатыры» жана башка сыйлык наамдарды берип турса. Кыргыз жерин иликтеп, экспедиция менен келген миссионерлердин наамы менен деле кыйла жер аттарын, көчөлөрдү атаганбыз.

Россиянын Коммунисттик партиясынын X съездинде 1921-жылдын 8-16-марттарында «Партиянын улут маселесиндеги кезектеги милдеттеринде» [3] улуу орус эмес элдердин эмгекчи массасына борбордук Россияга жетүү үчүн жардам берүүсү зарыл:

- а) Элдердин улуттук –жашоо шартына жараша өздөрүнүн мамлекетинин формасын бекемдөө жана өнүктүрүү;
- б) Өздөрүнүн тилинде сот органдарына, администрациясына, чарба бийлик органдарына тажрыйбасы бар, жергиликтүү калктын психологиясын түшүнгөн адамдарды кызматка тартуу, бул органдарды өнүктүрүү;
- в) Маалымат каражаттарын, мектеп, театр, клубдук иштерди б.а. маданий-массалык иш-чараларды өз тилдеринде жүргүзүү;
- г) Жалпы жана кесиптик техникалык билим берүүчү мүнөздөгү курстарда өз эне тилдеринде билим берүү (биринчи болуп кыргыздар, башкыр, түрмөн, өзбек ж.б). Квалификациялуу кадрларды, жумушчуларды, советтик-партиялык кызматчыларды, агартуу тармагына кадрларды өз жерлеринде даярдоону сунуштаган.[4]

Бул жободо кыргыздар кубанарлык шарттар, максаттар көрсөтүлгөн, бирок өз тилдеринде билим берилсин дегени менен улуу совет элдин түзүү максатты коюлган, ал деген улуу орус тилинде сүйлөйсүң, орустун заңын, салтын салт кыласың өзүңдүн тилиңди да, диниңди да унутасың деген сунуш эле.

Көз карандысыз элдердин федерациясы жөнүндө да көз караштар болгон же «биздин күндүн алдында баарысы өсөт» деген принцип болгон жана алардын баарынын социалдык маселелери чечилет да, улут маселеси көтөрүлбөйт деген идея жатат. Идея абдан туура, бирок ага жетүүнүн планы, программасы түзүлбөстөн, түзүлсө да, тарыхтагы инсандын ролун же коомдун өнүгүүсүнүн субъективдүү тарабын унут калтырышкандай.

Совет мезгилиндеги алгачкы мамлекеттик түзүлүш катары Түркстан Автономиялык Советтик Социалисттик республикасы түзүлдү. Анын курамына

Кыргызстандын да аймагы караган.[5] Ошентип, өз алдынча мамлекеттүүлүктүн күрөшү башталды.

Бул кыргыз эли үчүн эң зарыл көрүнүш эле, качкын кыргыздар өз туулуп өскөн аймактарына кайтып, көчмөн жана жарым көчмөн калк отурукташа баштады.

XX кылымдын башында дүйнөлүк тарыхый процесстер жүрдү анткени дүйнөдөгү капиталисттик түзүлүшкө тең тайлашкан социалисттик мамлекеттер пайда болду.

Ал эми Кыргызстандын тарыхында да чоң ачылыштар жаралды.

Кыргыз эли байыркы доорлордон бери умтулуп келген мамлекеттик түзүлүшкө жетишти, ал кандай болбосун оң, тескери кубулуштарды эске албаганда 1924-жылдын 14-октябрында Советтердин бүткүл союздук аткаруу комитетинин II сессиясынын чечими, жалпы кыргыз элин бирдиктүү аймака бириктирип, экономикалык, маданий жактан, социалдык-экономикалык өзгөрүүлөрдүн жаралышына, элдин улут катары өнүгүшүнө шарт түздү.

Адабияттар:

1. **Абдыкааров, Т.** «У истоков кыргызской государственности» [Текст] / С. Аттокуров, В. Воропоева // Б. 1996 г. С.12-14.
 2. Декреты советской власти. Т- I.» [Текст] // М. 1957 г. С.36-39
 3. **Исаков, И.** КПСС в резолюциях и решениях съездов, конференций и пленумов ЦК.изд. 9. Т-2 М, 1983 г. » [Текст] / Тарых жана инсан. Абдыкадыр Орозбеков // Б. 1994-ж. С.25-26
 4. **Елистрова, А.** Алгачкы кыргыз президенти өзү жөнүндө» [Текст] // Советтик Кыргызстан № 280 (1948) 612 1989
-